

Андреј Митровић као историчар културе и историчар политичких идеологија

Апстракт: Рад се бави доприносом проф. Андреја Митровића историји културе и историји политичких идеологија. Посебно су анализиране три монографије настале у раздобљу 1974–1983 (Време нетрпељивих, Ангажовано и лепо и Историјско у Чаробном брегу). У бављењу уметношћу Митровић није спајао каквоће историје с каквоћама уметности, већ је уочавао стапање тих појава. У преплитању политике и уметности уочио је образце који су отворили пут београдској школи историчара уметности који су радили на његовом трагу. Уско је повезан с проучавањем уметности Митровићев хуманистички објективизам, који тражи од историчара да буде објективан, али у истини уочава хуманистичку вредност. Зато је истраживање и проналажење хуманистичког одговора уметности на време нетрпељивих ауторов начин да опомене на појаве и да упозори на догађаје времена у коме је живео. Скретањем пажње на значај и потребу разумевања политичких идеологија у анализи 20. века створио је канон за приступ анализи превласти политичког над појединцем који је утицао на многе његове ученике.

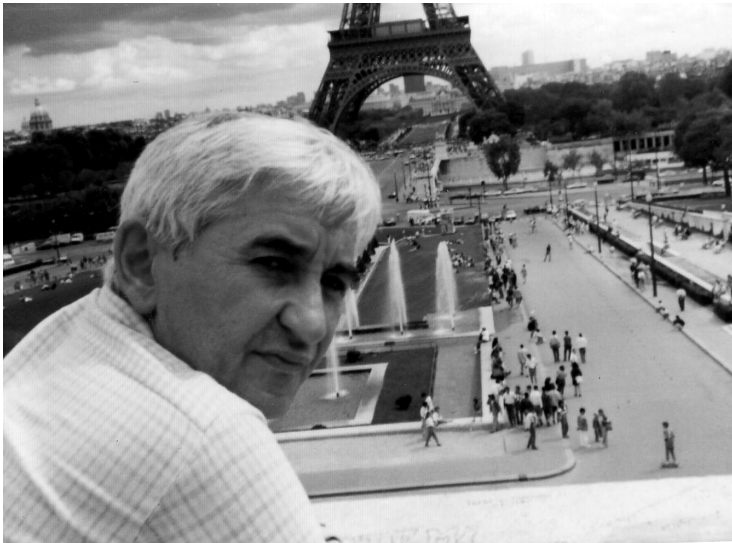
Кључне речи: Андреј Митровић, уметност, историја, политичка идеологија.

Спој бављења политичком историјом, социјалном историјом и историјом културе оно је што чини посебност укупног опуса професора Андреја Митровића. У таквом опредељењу он је имао претходнике на Одељењу за историју Философског факултета и то пре свега у Васиљу Поповићу (1887–1941), управнику семинара за историју новог века од 1930. године. Он је у делу *Историја новог века* (1492–1815), објављеном непосредно пред Други светски рат, први у нашој историографији сматрао за потребно да догађаје модерне објашњава теоријским поставкама Јакоба Буркхарта, Карла Лампрехта, Макса Вебера, Вернера Зомбарта, Петра Кропоткина и Карла Кауцког.¹

Два велика представника београдске историјске школе лично су утицала на Андреја Митровића у опредељењу да историју сагледа из различитих уг-

¹ Поповић, Васил, *Историја новог века (1492-1815)*, Београд 1941, стр. 34, 85–86, 145, 301–302.

лова, укључујући и занимање за културу и политичке идеологије. То су били његови професори академици Јорјо Тадић (1899–1969) и Георгије Острогорски (1902–1976). Јорјо Тадић је, поред политичке и економске историје Дубровачке републике, изучавао здравствену политику и културу Републике Светог Влаха и биографије њених истакнутих грађана из домена политике и културе. Његово бављење доживљајем љубави, смрти, глади и живота међу Дубровчанима чини га једним од утемељивача историје менталитета у београдској историјској школи. Слична лепеза тема и интересовања одликује и рад Георгија Острогорског, а посебно треба истаћи његове доприносе историји византијског феудализма, византијске просопографије и византијске идеологије.

Андреј Митровић, Париз 1990.

Под непосредним утицајем те двојице изузетних историчара формирао се широк приступ Андреја Митровића историјским изучавањима, који је обухватио политичку и привредну историју, друштвену историју, културну историју и историју политичких идеологија. Географски опсег занимања Јорја Тадића обухватио је Средоземље, а код Острогорског земље од западних граница утицаја византијске државе и културе до руских држава на истоку. Ту ширину опсега пренели су и на Андреја Митровића, који је знатан део опуса посветио политичкој историји и историји културе великих европских земаља, у првом реду Немачке у раздобљима Великог рата, Вајмарске републике и Трећег рајха.

Бављење историјом културе посебно је одликовало деценију рада Андреја Митровића од 1974. до 1983. године. У том раздобљу објавио је три моно-

графске публикације и студије из историје и културе међуратне Европе *Време нетрпељивих. Политичка историја великих држава Европе* (1974), *Историјско у Чаробном брегу* (1977) и *Ангажовано и лепо* (1983).

Да би се разумело Митровићево бављење историјом културе и политичких идеологија, потребно је најпре рашчланити његов приступ историји као дисциплини. Овај приступ обележен је идејним наслеђем просветитељства и позитивизма. Митровићу је био посебно драг Ранкеов став да је задатак историчара да каже шта се уистину збило. Како је, помало иронично, приметио Едуард Халет Кар, Ранкеов афоризам је имао „невероватан успех“, јер су три нараштаја немачких, британских, па и француских историчара „корачала у битку оглашавајући се овим магичним речима“.² У случају српске историографије, професор Митровић је представљао трећу генерацију српских историчара која се приклонила Ранкеовом објективизму. Прву су оличавали Иларион Руварац, Љубомир Ковачевић и Стојан Новаковић. Другу међуратни српски и београдски историчари, а трећу генерација која је ступила на научну позорницу шездесетих и седамдесетих година прошлог века. У овој трећој генерацији међу српским историчарима који су се бавили темама из модерне историје Европе и Балкана посебно треба истаћи академике Димитрија Ђорђевића, Радована Самарцића, Андреја Митровића, Чедомира Попова и Драгољуба Р. Живојиновића.

Митровић је помно пратио кретања у светској историографији и смену парадигми како их је он назвао.³ Биле су му блиске и структурална историја и културно-историјски приступ, а деведесетих година 20. века и историјска антропологија. Одбацио је једино постмодерну историографију, јасно уочивши слабости у њеним основним поставкама, а из разговора с њим сам сазнао да је спремао и посебан рад којим је желео да оспори епистемологију постмодернистичке историографије. Његов је посебан квалитет био што никада није недвосмислено стао уз једну парадигму, већ је на позитивистичкој основи преузимао из разних стремљена оно што је сматрао за најкорисније. Како је сам приметио: „Ја сам као истраживач, међутим, противник школа. Како и зашто? Сматрам их корисним за историографију, али не желим да ме, сусретнутог са изазовом богатства и сложености историје било која школа затвори у свој шаблон.“⁴ При томе, у центру његовог разумевања увек је остао човек – појединац као актер историјског развоја у конкретном историјском раздобљу. За њега је историја сазнатљива путем научне историографије која почива на хтењу за истином и

² Carr, H. Edward, *What is History*, London 1990, стр. 8–9. (у даљем тексту: Carr, H. E., *What is History...*)

³ Mitrović, Andrej, *Klio pred iskušenjima i raspravljanja sa Klio*, Beograd 2001, стр. 35–37.

⁴ Интервју Душана Т. Батаковића с А. Митровићем, „На историјској ветрометини“, у: *Књижевна реч*, 25. фебруар 1985. година. Прештампано у: Mitrović, Andrej, *Vreme destruktivnih* (priredio Dragan Štavljanin), Саџак 1998, стр. 43. (у даљем тексту: Mitrović, A., *Vreme destruktivnih...*)

схватањем историје као објективности, а уз помоћ историјских извора који обезбеђују егзактност.⁵

У трагању за новим квалитетом историје културе

Овако испољен позитивизам потенцијално носи опасност редукционизма при приступу култури и посебно уметности. Али управо на том плану Митровић је показао смелост приступа историји културе. При томе ваља имати у виду да је он методолог уобличен деведесетих година прошлог века, а да је његово наглашено бављење културном историјом производ младалачког полета који је био отворен за опите у погледу начина приступа теми. У проучавању уметности Митровић је опрезно трагао за методом којим историчар не би довео у питање суштину уметничког као унутрашњег доживљаја универсалног опсега и као лепог, а који би истовремено омогућио да истраживање уметничког дела и идеја пружи додатан увид у разумевање времена које се изучава.

Увод у дело *Ангажовано и лепо* представљао је низ од четири чланка објављених у београдској *Политици* 1979, у којима је указано на политички контекст уметничких дела Аугуста Макеа, Алексеја фон Јављенског, Георга Гроса, Ота Дикса и Пабла Пикаса.⁶ Ови чланци сведоче о важној страни Митровићеве мисије: о његовом педагошком умећу. Он је сматрао за једнако важна дела објављена у научним монографијама и чланцима у водећим домаћим и европским часописима, те текстове објављене у утицајним месечним, недељним и дневним листовима попут *Књижевних новина*, *Књижевне речи*, *НИН-а*, *Политике* и *Борбе*. То је био део његовог уверења о просветитељском значају историчаревог позива. Посредством тих текстова широка јавност могла је да се упозна с његовим налазима о односу уметничког и политичког у првој половини 20. века, али и о аутентичности уметничког. Већ на самом почетку бављења уметношћу Митровић је начинио важну напомену о споју историјског и ванвременског у уметности: „Укратко, уметности вишеструко припадају једном историјском одсеку поред све своје надвременске тежње да открију и обликују лепо, и поред неоспорне многозначности њихових најбољих плодова.“⁷

⁵ Митровић, Андреј, *Противљање Клио*, Београд 1996, стр. 13–19. (у даљем тексту: Митровић, А., *Противљање Клио...*)

⁶ Митровић, Андреј, „Против нечовечног у епохи“, у: *Политика*, 25. август 1979; „Трагање за човеком“, у: *Политика*, 1. септембар 1979; „Узалудно су се маскирали“, у: *Политика*, 8. септембар 1979; „Симболика Гернике“, у: *Политика*, 15. септембар 1979. Ова четири чланка су прештампана са насловом „Umetnost u razdoblju svetskih ratova“ у: Mitrović, Andrej, *O Božjoj državi i zlot spasenju*, Београд 2007, стр. 99–109. (у даљем тексту: Mitrović, A., *O Božjoj državi...*)

⁷ Митровић, Андреј, „Уметност као дело историје. Нафта и Сетембрини о Пиети с Рајне. Додири историјске науке и историје ликовне уметности“, у: *Књижевне новине*, 10. март 1979.

У уводном одељку *Ангажованог и лепог* аутор примећује: „Наиме, без обзира на све посебности програмске оријентације, уметност се увек суштински бавила човеком и његовим положајем у свету.“⁸ На тај начин истраживање уметничког је заправо, за аутора, истраживање самог човека који је историчан јер делује у датом времену, а уметник је и психолошки ентитет који има потенцијал досезања универсалних увида. Да би се уметничко разумело Митровић прибегава својој верзији тоталне историје. Разумевање једног историјског раздобља чини неодрживим раздвајање политичких, друштвених, привредних и културних појава. „Нужно је уочити и истраживати поља међусобних преплитања и преклапања“, каже аутор, „без обзира на то што се морају поштовати особености и условна самосталност сваког од посебних великих подручја историјских појава“.⁹ Он се надао да ће потоња истраживања да „покажу значај и велико присуство историјског у уметностима, које међутим остају оно што су, јер у себи следе тежњу да се отму својој историчности“.¹⁰

У приступу култури Митровић историчар сарађује с Митровићем истраживачем психологије и политичких идеологија, а психологија је била још једна област његових истраживања и пропитивања.¹¹ Он каже, оцењујући гледишта уметности између двају светских ратова, а ова би оцена могла да има и општију примену: „Историјско је већ својим колективно-психолошким и идеолошким садржајима продирало у теоријске (естетске) претпоставке, схватања и гледиште уметности, а такође је својим појавама и збивањима одређивало околности живота твораца уметничких дела.“¹²

Коначан резултат бављења уметничким за Митровића није спој каквоћа историје и историје уметности, јер није реч о преплитању „него и о међусобном стапању историјских појава“. Седамдесете године прошлог века биле су време трагања за новим налазима интердисциплинарног преклапања политичке историје, историје политичких идеја и историје уметности. Можда најбољи пример таквог трагања представља монографија професора с Принстона Карла Емила Шорскеа са насловом *Беч прелома века. Политика и култура*,¹³ објављена 1979, односно четири године пре *Ангажованог и лепог*, која је дала путоказ за нови приступ споју културне и политичке историје.

⁸ Митровић, Андреј, *Ангажовано и лепо. Уметност у раздобљу светских ратова (1914-1945)*, Београд 2011, стр. 20. (у даљем тексту: Митровић, А., *Ангажовано и лепо...*)

⁹ Митровић, А., *Ангажовано и лепо...*, стр. 280.

¹⁰ Mitrović, A., *Vreme destruktivnih...*, стр. 42.

¹¹ Mitrović, Andrej, „Istorijska nauka i psihologija“, у: *Treći program*, III-2, 1971, стр. 405–426.

¹² Митровић, А., *Ангажовано и лепо...*, стр. 282.

¹³ Schorske, Carl E., *Fin-de-siècle Vienna. Politics and culture*, New York 1979; *Ibid.*, London: 1980.

У времену када су структуре почеле да стављају у други план човека, па и интелектуалну историју и њен допринос развоју историје човечанства Митровић ревалоризује допринос, значај и одговорност интелектуалаца. У делу *Историјско у Чаробном брегу* примећује: „Исто онако као што се не може, на пример, створити целовита историјска слика о епохи старе Грчке без великих драмских писаца 5. века пре н. е., или о епохи старог Рима без песника I века наше ере, тако се ни прва половина 20. века не може више потпуно сагледати без личности и дела Томаса Мана.“¹⁴

Андреј Митровић се посебно бавио по двома личностима из немачке и српске културне историје. У првом пару (Леополд Ранке и Стојан Новаковић) реч је о утемељивачима научне историографије код Немаца, односно Срба, а у другом о двојници истакнутих књижевника истанчане естетике и великог утицаја на немачку, односно српску књижевност (Томас Ман и Милан Ракић). О тројници од четворице стваралаца Митровић је оставио посебне монографије, а о Ранкеу је остала недовршена књига у рукопису.¹⁵ У свакоме од те четворице аутора Митровић је налазио надахнуће и потврде појединих сопствених ставова. Упркос објективности као врховној вредности коју је заступао, он је у свакога од тих великана неизбежно и неприметно пројектовао део себе.

Декодирање мотива за увођење та два пара води нас до разумевања посебног метода који је Митровић применио у историји културе. Та два пара он није ставио у средиште истраживачких напора само да би задовољио истраживачки интерес. Помоћу њих је настојао да покаже стремљења времена која су у Ранкеовом и Мановом случају имала глобалне импликације, а у Новаковићевом и Ракићевом локалне српске. Преко Ранкеа он је ушао у полемике немачке поратне историографије, које је, на много мирнији начин од немачког, пренео читаоцима и учесницима у Србији, оставши до краја веран Ранкеовом објективизму.

Како је приметио за Ранкеа: „Један је од најужег круга оних који су у првој половини века унели научност у историографију, све до данас – упркос контроверзи око њега у последње време – називан је ‘оцем научне историографије.’“¹⁶ Ранкеу је проф. Митровић посветио више чланака,¹⁷ од којих је теоријски најваж-

¹⁴ Mitrović, A., *O Božjoj državi...*, стр. 9.

¹⁵ Митровић, Андреј, *Историјско у Чаробном брегу. Покушај интердисциплинарног огледа*, Београд, 1977; друго издање: Mitrović, A., *O Božjoj državi...*, (друго издање садржи, поред основне студије *Историјско у Чаробном брегу* још девет чланака из месечне и дневне штампе који су у тематској вези с насловом); Ракић, Милан, *Конзулска писма 1905–1911* (приредио, поговор и коментар написао Андреј Митровић), Београд, 1985; Митровић, Андреј (ур.), *Стојану Новаковићу у спомен. Осамдесетогодишњици смрти*, Београд 1996.

¹⁶ Митровић, Андреј, s. v. „Ранке (von Ranke) Леополд“, С. Ћирковић и Р. Михалчић (прир.), *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, стр. 616.

¹⁷ Митровић, Андреј, „Леополд Ранке о српској револуцији 1804“, у: Васа Чубриловић (ур.), *Историјски значај српске револуције 1804. године*, Београд 1983, стр. 105–120; Митровић, Андреј, „Леополд Ранке. Писац ‘Српске револуције’ (поводом 200-годишњице смрти)“, *Летопис*

нији онај са насловом „Писати историју како је уистину било“ објављен на два места.¹⁸ У њему се Андреј Митровић позабавио питањем оспоравања Ранкеове парадигме објективности као вредносне неутралности социјалне школе. Е. Х. Кар суочио се са истим питањем и био је спреман да као Британац, неоптерећен хипотеком ратне кривице насупротив немачким колегама, одбаци позицију коју је бранио Исаија Берлин у делу *Историјска неизбежност (Historical Inevitability, 1954)*. Берлин је изнео став да је задатак историчара моралан и да он треба да „осуди Карла Великог, Наполеона, Џингис-кана, Хитлера или Стаљина за њихове масакре.“ Кар је одбацио захтев да историчар износи моралне оцене о појединцима као неоснован, али је прихватио да историчар може да изрекне такве судове о догађајима, установама и политикама прошлости.¹⁹

Објективност може водити неосетљивости за патњу, страдање, може да произведе и аналитичку неутралност која је лишена хуманости. Свестан тога, на овој тачки Митровић позитивиста и објективиста попушта. Зато примећује: „Истина је човекова категорија, али је и човечно по себи. Хуманистичка вредност је зато што је и морална вредност...“ Његов закључак је да иако Ранкеова парадигма више научно није довољна, она је потребна „због усмерења на неговање знања о историји последично томе и на хумане задатке.“²⁰ Тако је преко загледаности у биографију и теорију истакнутог апостола научне историографије Митровић деведесетих година и теоријски прихватио хуманистички објективизам као врсту компромиса између Ранкеовог објективизма и ангажованијих постулата социјалне школе. Загледаност у другог великог Немца Томаса Мана донела је Митровићу истицање вредности космополитизма, који, као и код Мана, није водио анационалности, већ смештању националне културе у светске оквире.

Бављење феноменом уметности и преплитањем уметничког и историјског била је стална преокупација Андреја Митровића током целокупног стваралачког века. Ово бављење представљало је подстицај и за друге теме којима се бавио. Милан Ристовић је приметио да је поједино уметничко дело „подстицај за његова теоријска размишљања о историјском, којима открива заплетене путеве историографског ‘читања’ садржаја који говоре о његовој историјности...“²¹

Матице српске (1996); А. Mitrović, Andrej, „Analisti o naučništvu Leopolda Rankea – četiri varijacije samosvesti struke istoričareve“, *Tokovi istorije*, 1-2, 2002, стр. 67–88.

¹⁸ Митровић, Андреј, „Писати историју како је уистину било“, *Гласник Одељења друштвених наука ЦАНУ*, 8, 1995, стр. 7–32; Митровић, Андреј, „Писати историју како је уистину било“, у: Митровић, А., *Противљање Клио...*, стр. 105–136.

¹⁹ Е Саг, Н. Е., *What is History...* стр. 76, 78.

²⁰ Митровић, А., *Противљање Клио...*, стр. 132, 135-136.

²¹ Ristović, Milan, „Lauda tio: Andreju Mitroviću. Povodom sedamdesetog rodendana/Laudatio: Andrej Mitrović anlässlich seines 70. Geburtstages“, у D. Dahlmann, M. Kosanović und R. Gašić (Hg.), *Clio im südosteuropäischen Diskurs. Festschrift für 70. Geburtstag*, Bonn 2007, стр. 52, 71.

Истраживање политичких идеологија у времену антихуманизма

Својеврстан хуманистички објективизам пре него што је теоријски уобличен примењен је две деценије раније у анализи политичких идеологија 20. века у делу *Време нетрпељивих*. Од шест делова те књиге пет се бави политичким идеологијама и/или културном историјом. Зато иако је књига политичка историја великих држава међуратне Европе, она је истовремено историја настанка, рецепције, примене и сузбијања главних политичких идеологија тога времена: либерализма, большевизма, фашизма и нацизма, те сналажења интелектуалаца у мрачним временима. Од првобитне идеје да обради само фашизам и нацизам, аутор је одустао, јер је оправдано приметио да би се без њихових антитеза (либерализма и ауторитарног социјализма) изгубила целовита област политичких појава. Хуманистички објективизам видан је и у наслову, а то аутор образлаже: „Једноставно ‘нетрпељиви’ су се између 1919. и 1939. највише видели и најбучније исказивали.“²² Можда и ненамерно, а свакако латентно, аутор наводи читаоца да се идентификује с парламентаризмом у сукобу с тоталитарним идеологијама. То је најјасније изражено у другој глави шестог дела, са насловом „ствараоци у култури и ауторитаризам“, јер тај одељак показује да је само у области уметничког постојала суштинска хуманистичка алтернатива, а она је, како је аутор показао, у тадашњој идеолошкој понуди могла слободно да се изрази само у либерализму.

У *Времену нетрпељивих* аутор је доследно истраживао, како их је сам касније назвао, „четири велике сфере историјских појава (политичка, привредна, друштвена и културна)“, али уз важну опаску да је политичка „издвојена као одлучујућа, како за конкретни развитак једне земље тако и за животне судбине појединаца“.²³ Та сфера је оспорила основна права човека и зато је централно питање које се наметнуло аутору било: „Откуд у првој половини 20. века таква провала порицања права да обичан човек што је могуће боље, садржајније и занимљивије проживи свој живот, који је основно што има и који само једном има?“²⁴ Ово питање аутор решава анализом настанка и развоја идеологија нетрпељивих: нацизма, фашизма и стаљинизма. У делу је подробно приказан настанак ауторитарних држава како аутор, у складу с тадашњом терминологијом, назива тоталитарне државе, мада повремено користи и ознаку тоталитаран. Посебно је приметан приказ совјетске Русије. Преко приказа стаљинизма, који

²² Из предговора првом издању. Митровић, Андреј, *Време нетрпељивих*, Београд 2012, стр. 14. (у даљем тексту: Митровић, А., *Време нетрпељивих*...)

²³ Интервју Радована Поповића с А. Митровићем, „Време нетрпељивих“, *НИИ*, 31. август, 7. и 14. септембар 1975. Прештампано у: Mitrović, A., *Vreme destruktivnih*... стр. 15.

²⁴ Mitrović, A., *Vreme destruktivnih*..., стр. 15.

је захватао већи део међуратне историје комунизма у Русији, сваки је читалац могао да стекне одбојност и према болшевичкој идеологији.

Аутор је књигу довршио 1972, у времену пада тзв. српских либерала. После овог догађаја, следила је појачана комунистичка репресија према слободи речи и изражавања у комунистичкој Југославији, у последњем великом таласу хапшења и забрана који је трајао од 1972. до 1977. године. У том времену комунистичка цензура је била посебно осетљива на либерализам. Митровић је у делу *Време нетрпељивих* применио исти облик анализе све четири велике идеологије те епохе, а његово тумачење стаљинизма могло је да се прочита не само као тренутно посртање комунистичке идеје већ и као указивање на постојање дубоке противречности између слободе и једнакости. Зато и не изненађује ауторов опрез и појашњење да време „чистки“ представља само једну фазу у развоју СССР, јер је осуда пракси нацизма и болшевизма и њихова сличност у опису структуре моћи упадљива у ауторовој анализи.²⁵ Остаје да се истражи рецепција тога дела у партијским форумима, а сам професор Митровић је имао информације, које ми је више пута саопштио, да је дело стигло до самог партијског врха Савеза комуниста Југославије, где је морало да буде одлучено да ли да се забрани или не. На крају, дело је добило Октобарску награду града Београда 1975, што је тој књизи омогућило одличну и несметану рецепцију широм српскохрватског културног простора.

Као истраживач политичких идеологија Митровић је био фасциниран снагом којом су тоталитарни покрети захватили масе и савладали грађанску културу Немачке и Италије. Као истраживач учинка тоталитарних политичких идеологија 20. века, он примећује: „Макијавелијев кнез се отелотворио и истодобно изменио своју суштину: нови владалац, онај који се појавио у раздобљу између двају светских ратова, био је врхунски вештак колосалних тлачења у име овог или оног апстрактног идеала, а главни је градитељ и најбољи представник организованог масовног терора и, чак, масовних уморстава.“²⁶ У предговору *Времену нетрпељивих* Митровић ефектно цитира Нафту из *Чаробног брега*, који као да описује тему књиге: „Нису ослобођење и развој субјекта тајна и диктат времена. Оно што време тражи, што му је потребно, што ће себи да створи, то је терор.“²⁷ Када се појавила књига Ерика Хобсбаума *Доба екстрема*, она је означила нетрпељивост и зло као одлике целог кратког 20. века, а посебно време 1914–1945, које Хобсбаум назива „доба катастрофа“.²⁸ Више него било шта друго управо је појава Хобсбаумове књиге показала на каквом је изузетном трагу био Андреј Митровић на самом почетку стваралачке каријере. Усуђујем се да

²⁵ Митровић, А., *Време нетрпељивих...*, стр. 545.

²⁶ Митровић, А., *Време нетрпељивих...*, стр. 23–24.

²⁷ Митровић, А., *Време нетрпељивих...*, стр. 23.

²⁸ Hobsbawm, Eric, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*, London 1994.

приметим да је иако писана две и по деценије раније, Митровићева књига дала целовитије увиде и заокруженију слику међуратног раздобља од Хобсбаумове, које је настала у зрелим годинама овог великог британског историчара. Да је у питању дело далекосежног утицаја у култури српскохрватског језичког опсега, показује и податак о три нова издања у претходне две деценије.²⁹

У делу *Историјско у Чаробном брегу* Андреј Митровић је постигао својеврстан спој бављења феноменом уметничког и занимања за политичке идеологије. Његово главно настојање било је да анализом три главна лика овог великог романа укаже на противречности епохе Првог светског рата и година које су му следиле. Он указује на спој у роману аутобиографског и неаутобиографског, „доживљеног и промишљеног“. Та два садржаја су „чврсто срасла, али се могу и разлучити“.³⁰ У анализи човечног либерала Лодовика Сетембринија и његовог конзервативног антагонисте Леа Нафте, кога Митровић доживљава као „тоталитаристу уопште“, те неодлучног и збуњеног Ханса Касторпа, аутор препознаје превирање идеологија прве половине 20. века. Његов закључак заснован на консултовању значајне литературе на немачком и српскохрватском језику је следећи: „Сетембрини је немоћан заступник великих хуманих идеала и без снаге је да понуди остварљиву разумску хуману сутрашњицу. Нафта је моћни заговорник тоталитаризма који већ стоји пред вратима. Касторп је немачки грађанин пред историјском раскрсницом, умногоме пољуљан у својој самосвести...“³¹ За Митровића је тај роман велика расправа о хуманости и нехуманости, о слободи и неслободи, о сукобу Истока и Запада у Немачкој републици, која и даље себе посматра као централну област Европе. Све се то догађа и епохи „која је дубоко подељена и која намеће нетрпељивости, у којој нема изгледа да би било ко без обзира на то каква би уверења имао, могао да сачува себе од крвављења руку“. Зато је на делу време „угрожене хуманости“.³²

Пет година после објављивања *Времена нетрпељивих*, Митровић је анализирао нацизам и фашизам у посебној студији. У њој је описао почетке тих тоталитарних идеологија, њихов долазак на власт, карактер диктатуре коју су спроводиле, али се позабавио и изгледима могуће обнове фашизма, закључивши да је та идеологија у време писања књиге имала само „локалне, али не светскоисторијске шансе“.³³ Изразито истрајавање аутора на сродности деснице и фашизма у овом делу, и пренаглашавање Сетембринијеве неспособности да одбрани либералне идеје у *Историјском у Чаробном брегу* указују на одређено

²⁹ Прво изд.: Српска књижевна задруга, Београд 1974; друго изд.: ЦИД, Подгорица 1998; треће изд.: ЦИД, Подгорица 2004; четврто изд.: Завод за уџбенике, Београд, 2012. година.

³⁰ Mitrović, Andrej, *Istorijsko u Čarobnom bregu*, u: Mitrović, A., *O Božjoj državi...*, стр. 34.

³¹ Mitrović, Andrej, *Istorijsko u Čarobnom bregu*, u: Mitrović, A., *O Božjoj državi...*, стр. 77.

³² Mitrović, Andrej, *Istorijsko u Čarobnom bregu*, u: Mitrović, A., *O Božjoj državi...*, стр. 91.

³³ Митровић, Андреј, *Фашизам и нацизам*, мала библиотека *Политике* бр. 22, Београд 1979; 2. изд.: Митровић, Андреј, *Фашизам и нацизам*, Београд 2009.

превредновање политичких уверења аутора у другој половини седамдесетих година. У целини Митровићевог дела видна је припадност хуманистичким идејама, а у оквиру њих идејној левици социјалдемократског правца, али постоји и прихватање одређених либералних идеја. У *Времену нетрпељивих* Митровић показује имплицитно више наклоности ка либерализму, док је у *Историјском у Чаробном брегу, Фашизму и нацизму* и у *Ангажованом и лепом* јасно изражена ауторова наклоност ка социјалдемократији и левици у ширем смислу. Ауторово ново окретање ка либерализму изражено је деведесетих година 20. века, али тај временски одељак излази из опсега овог чланка.

Својерсни сажетак виђења историје прве половине 20. века Митровић је дао у есеју „Историја и скакодневица“ објављеном у новосадском часопису *Поља*, десетлеће после објављивања *Времена нетрпељивих*.³⁴ Суочавајући историју и свакодневицу, Митровић пише ангажовано у корист достојанства човека и афирмације живота. На противречности та два појма у 20. веку он налази тему која се „суочава с драмом хуманог у историји, изузетно великој управо у нашем столећу“. Ово је резултат политичких појава прве половине века, које Митровић разврстава у две основне тежње: 1. за стварање деспотских држава и нових циновских царстава и 2. за грађењем посредством деспотске државе новог друштва. Оно што га у оба случаја брине јесте да „људи постају само трунке у ковитлацима и у изузетној драми живљења силовито јача свакојака угроженост човека“.³⁵

Будући да у раздобљу којем је посветио тежиште истраживања доминирају историјски циљеви, живот је обезвређен и преовлађује „трагедија живљења“. Зато аутор сматра да је тамо где је свакодневица угрожена у име историјских циљева, заправо угрожено *хумано*. Централну дилему свакодневица или историја Митровић разрешава заменом начела или-или привидном синтезом. Историјски циљеви су оправдани ако садрже хумано, ако поштују људски живот. Зато су историја и свакодневица „нераскидиве стране стварности човековог постојања“. И обема треба признати „високу улогу код уобличавања услова живота“.³⁶ Као један од примера да је поштовање свакодневице услов исправне политике Андреј Митровић преноси навод из знаменитог дела Мигела де Унамуна *Трагично осећање живота*: „Што се мене тиче, никада се не бих препустио, нити бих имао поверења у народног вођу који не би био прожет уверењем да водећи народ води људе од крви и меса, људе који се рађају, пате и који не желећи смрт умиру, људе који су

³⁴ Mitrović, Andrej, „Istorija i svakodnevnica“, *Polja* [Нови Сад], vol. 29, 1983, стр. 294–295, 360–362. Поново објављено у: Mitrović, Andrej, *Kultura i istorija*, Beograd 2008, стр. 83–94. (Mitrović, A., *Kultura i istorija...*)

³⁵ Mitrović, A., *Kultura i istorija...*, стр. 87.

³⁶ Mitrović, A., *Kultura i istorija...*, стр. 94.

сами собом сврха, а не средство, људе који треба да буду оно што јесу...³⁷ У овој хуманистичкој мисли Унамуновој свакако је садржан и Митровићев политички кредо. Стално указујући на хуманистички усмерене писце и уметнике и на поруке њихових дела, Митровић није само преносио њихову хуманистичку поруку. Он је у исто време истраживањем на хуманом током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века упозоравао, а током деведесетих и осуђивао свакодневицу времена у којој је живео и простора у коме је деловао.

Значај истраживања културне историје и историје идеологија

Истраживања културне историје Европе и Србије и политичких идеологија међуратне Европе у делима професора Андреја Митровића имала су и имају значајан и далекосежан утицај на српску културу и донекле и ширу културу српскохрватског језичког подручја. Имајући у виду усамљеност проф. Митровића у бављењу теоријским приступима историографији у Србији, његови су радови успоставили централност Ранкеових поставки у даљим расправама за све поборнике тезе да је могуће успоставити историографију као науку. У погледу анализе односа политике и културе његови увиди су отворили интерпретативне кључеве за уочавање прожимања и противречности политичког и уметничког. То је утабало пут правцу међу београдским историчарима уметности који су наставили да развијају сличне поставке. Дело *Време нетрпељивих* постало је истраживачки образац, својеврстан канон, у клубу сарадника и студената професора Митровића за анализу превласти идеологије над појединцем у свету идеолошких супротности 20. века. Широки тематским и методским приступом историји обновио је замах београдске историјске школе који је прекинут у годинама после Другог светског рата. У целини ова су истраживања унела важну ноту хуманизма и космополитизма и дала велики допринос размишљањима у оквирима и парадигмама западноевропске историографије. Она су отворила пут сличним темама и истраживањима у временима која нису увек била наклоњена ни човечности ни објективним истраживањима историје европске културе и политике у Србији.³⁸

³⁷ Mitrović, A., *Kultura i istorija...*, стр. 90.

³⁸ Део овог рада написан је на основу бројних разговора које сам имао част да водим с проф. Андрејем Митровићем о питањима европске културе и историје. Професора Митровића сам упознао још као гимназијалац на заједничком пропутовању по Блиском истоку у јануару 1988. године. Разговори с њим док сам био гимназијалац одиграли су важну улогу у мом опредељењу да напишем студије историје.

Summary

Slobodan G. Markovich

Andrej Mitrović as a cultural historian and historian of political ideas

The paper deals with contribution of Prof. Andrej Mitrović to the cultural history of Serbia and Europe and the history of 20th century political ideologies. Particular attention has been given to three of his monographs: *The Age of the Intolerant* (1974), *Historical in the Magic Mountain* (1977) and *The Engaged and the Beautiful* (1983) as well as to a series of his scholarly papers and articles published in dailies and weeklies. In dealing with a wide scope of topics covering political, cultural and economic history Mitrović continued fruitful tradition established at the Faculty of Philosophy in Belgrade by his predecessors such as professors Vasilj Popović, Jorjo Tadić and Georgy Ostrogorsky. The last two historians had personal influence on him both in terms of various field of historiography that they covered and in terms of wide geographic scope they covered.

In dealing with arts Mitrović was particularly dedicated to analysis of German and Serbian/Yugoslav cultures in the first half of the 20th century. He was careful not to fuse qualities of history with qualities of art but was rather inclined to identify melting of the two in historical reality. In analysing the overlapping of politics and arts he was able to perceive patterns of that process. That paved the way for the Belgrade school of art historians that continued analysis in the wake of his ideas.

His humanistic objectivity is closely connected with his concept of historian's task. Following Leopold von Ranke he demands objectivity from historians but at the same time he sees a humanistic value in truth. The author was in search for and was able to identify humanistic responses of artists in the difficult Age of the Intolerant (this is Mitrović's appellation for the inter-war period). Identifying these humanistic responses was author's way to warn the public about phenomena of the time in which he lived and in certain cases, e.g. in 1990s, to condemn events and processes that he witnessed.

By his emphasis on the relevance of analysis of political ideologies for the understanding of the Age of the Intolerant Mitrović created a canon in Serbian historiography on how to approach analysis of the predomination of the political sphere over individuals. This had profound influence on many of his disciples and followers.